

ks. Jan Związek

[rec.] W. Malko, *Życie muzyczne Częstochowy w latach 1918–1939*, Częstochowa 2008, ss. 428

Po okresie niewoli narodowej i latach I wojny światowej nastąpił wielki rozwój miasta Częstochowy. Najbardziej można było zauważyć ten proces w zakresie wzrostu liczby mieszkańców. Bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych Częstochowa liczyła ok. 80 tysięcy mieszkańców, a w 1939 r. w Częstochowie mieszkało 137 tysięcy mieszkańców. Znacznie także rozszerzyły się granice miasta poprzez przyłączenie podmiejskich osiedli – Rakowa, Ostatniego Grosza, Lisińca, Stradomia i Błeszna. Częstochowa znalazła się wśród 10 największych miast polskich. Znaczenie miasta wzrosło także pod względem religijnym. Ograniczany przez zaborców ruch pielgrzymkowy do sanktuarium częstochowskiego przybrał w tym czasie niespotykane rozmiary, mimo występujących w pierwszych latach niepodległej Polski dużego niebezpieczeństwa związanego z trudnymi warunkami higienicznymi, grożącymi wybuchem epidemii. W tym czasie powstała również diecezja częstochowska z rezydencją biskupa w Częstochowie.

Na te istotne kierunki rozwoju miasta już zwrócono uwagę w literaturze naukowej, dotyczącej dziejów miasta w okresie II Rzeczypospolitej. Wynikiem tych badań jest m.in. kilka tomów opublikowanych pod kierunkiem promotora niniejszej rozprawy, prof. R. Szweda i dra Waldemara Palusa, oraz monografii *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*. W publikacjach tych znalazły się także opracowania poświęcone dziejom Kościoła częstochowskiego w tym okresie.

Okazuje się wszakże, że rzeczywistość była znacznie bogatsza niż dzieje, ustrój, administracja oraz różne instytucje i ich rozwój. W okresie II Rzeczypospolitej w Częstochowie nastąpił także znaczny rozwój życia społecznego w różnych aspektach. Rozwinęło się w mieście szpitalnictwo, opieka nad dzieć-

mi, działalność dobroczynna, a także powstały liczne szkoły powszechne i średnie. Autorka oprócz wymienionych dziedzin zwróciła uwagę na wielkie znaczenie w mieście działalności muzycznej i życia muzycznego w latach II Rzeczypospolitej. Podkreślić należy, że dzięki zrozumieniu znaczenia muzyki i śpiewu przez społeczeństwo Częstochowy instytucje i działania muzyczne mogły się ustawicznie rozwijać. Nie można także pominąć w tym dziele wielkiego zaangażowania i entuzjazmu tych, którzy rozpoczęli i organizowali życie religijne w Częstochowie. Badania naukowe tej formy życia kulturalnego dla Autorki nie są nowością, bowiem wcześniej opublikowała już kilka opracowań z tej dziedziny, w tym bardzo cenną rozprawę pt. *100 lat szkolnictwa muzycznego w Częstochowie* (Częstochowa 2003). Dzięki temu Autorka podjęła dalsze badania na dobrze sobie znanym terenie badawczym.

W temacie zostały wyraźnie określone daty krańcowe podjętej rozprawy, czyli lata II Rzeczypospolitej. Bez wątpienia była to słuszna decyzja, uzasadniona wieloma racjami, których nie ma potrzeby w tym miejscu przywoływać. Od lat II Rzeczypospolitej różnił się wcześniejszy okres niewoli narodowej, a zwłaszcza późniejsze lata okupacji hitlerowskiej.

Rozprawa została podzielona na 6 rozdziałów, poprzedzonych wstępem i na końcu zakończeniem, zawiera także nader cenne wykazy bibliografii, tabel i indeks nazwisk. Tekst rozprawy jest nadto poprzedzony wykazem skrótów, a zakończony wykazem bibliografii załącznikowej.

Dla każdej rozprawy, także dla niniejszej, bardzo duże znaczenie posiada wstęp. Słusznie Autorka najpierw sprecyzowała znaczenie terminu życie muzyczne. To określenie stało się podstawą do rozpatrywania różnych aspektów podjętego zagadnienia w środowisku częstochowskim. Podstawowe problemy wyznaczały funkcjonowanie instytucji muzycznych i stowarzyszeń muzycznych, szkolnictwo muzyczne, popularyzacja muzyki, różne rodzaje działalności – koncertowa i dydaktyczna, oraz sposoby uprawiania muzyki w społeczeństwie. W dalszej kolejności Autorka przedstawiła stan badań nad podjętym problemem. Podkreśliła, że tym zagadnieniem dotychczas prawie nie zajmowano się. Jest to stwierdzenie zgodne z prawdą, chociaż trzeba jednocześnie zaznaczyć, że najdokładniejsze opracowania dotychczas opublikowała Autorka, której nie wypadało podkreślać swoich zasług. W omawianym wstępie Autorka wskazała także podstawowe źródła rękopiśmienne dla swojej rozprawy. Ze źródeł drukowanych wskazała na relacje podane w „Gońcu Częstochowskim”. Te relacje prasowe posiadają w tej sytuacji wartość źródłową. Uzasadniła także podział rozprawy na poszczególne rozdziały. Wstęp przeto został napisany zgodnie z wymogami naukowymi, przede wszystkim pod względem metodologicznym.

Rozdział pierwszy w rozprawach historycznych winien stanowić tło dla dalszej problematyki rozprawy. Takie zadania spełnia ten rozdział w niniejszej roz-

prawie. Dzieje zwłaszcza szkolnictwa muzycznego i życia muzycznego rozpoczęła od czasów niewoli narodowej. Była to słuszna decyzja, bowiem podwaliny życia muzycznego w Częstochowie kładli muzycy nie tylko z Kongresówki, ale także z Galicji, oraz z Wielkopolski. Oczywiście że w takim rozdziale zawsze można dodać pewne szczegóły, m.in. można było wskazać, jak wielką rolę spełniała muzyka i śpiew w progimnazjum rządowym w Częstochowie, w którym prawosławne władze szkolne usiłowały polskich katolickich uczniów skłaniać do wiary prawosławnej i rusyfikować. Można było podać, że w Wieluniu, w kolegium pijarskim działali wybitni muzycy. Podobnie wielkie znaczenie posiadała szkoła organistowska księży salezjanów w Przemyślu, założona i prowadzona przez brata prymasa Polski Augusta Hlonda (Stefana). Ale i bez tych wiadomości rozdział spełnił swoje zadanie. Dalej Autorka podkreśliła współpracę szkół muzycznych z parafiami częstochowskimi, w których uczniowie odbywali swoje praktyki muzyczne. Tradycje muzyczne w Kościele sięgają bowiem czasów średniowiecznych, kiedy muzyka należała do quadrivium. Słusznie Autorka podkreśliła, że w zaborze rosyjskim w szkołach muzycznych uczono w języku rosyjskim, ale takie nakazy obowiązywały we wszystkich szkołach elementarnych i średnich. W tym czasie w Częstochowie były różne towarzystwa śpiewacze – rzemieślnicze, a przede wszystkim chóry szkolne i kościelne. Rozdział został zakończony podsumowaniem, co świadczy o dobrej konstrukcji tego rozdziału.

W II rozdziale została przedstawiona działalność szkoły muzycznej Ludwika Wawrzynowicza. Została ona założona w 1904 r., a jej nauczyciele uczyli muzyki i śpiewu także w innych szkołach częstochowskich. Autorka przedstawiła różne formy działalności muzycznej, ale czytelnik odczuwa pewien brak w opisie powstawania szkoły i jej organizacji oraz statusu prawnego. Dotyczy to także zasad przyjmowania do tej szkoły i programu nauczania oraz wyników nauczania. Te zagadnienia znajdują się w tym rozdziale, ale w różnych miejscach. Autorka podkreślała wielkie wysiłki Ludwika Wawrzynowicza w organizowaniu i prowadzeniu szkoły. Tego wielkiego dzieła dokonał dzięki zgodnej współpracy z wieloma nauczycielami muzyki w Częstochowie. Do Częstochowy sprowadzał sławnych muzyków i śpiewaków z wielkich ośrodków muzycznych w Polsce – Warszawy, Krakowa, Lwowa i Poznania.

Obok szkoły Wawrzynowicza istniały także prywatne szkoły muzyczne w Częstochowie. Tej problematyce został poświęcony III rozdział. Prowadzili je Feliks Witeszcak i Bolesław Grzewiński oraz Wanda Kopecka i Marta Czyżewska, a szkołę baletową prowadził Kazimierz Kostecki. W szkołach Witeszcaka i Bolesława Grzewińskiego ważną sprawą było kształcenie przyszłych organistów. Kuria Biskupia w tym czasie zwróciła się do dyrekcji, aby przyszłych organistów zaznajomić z wymogami liturgicznymi w ich zajęciach kościelnych. Dlatego zajęcia w tej dziedzinie prowadzili ks. Alojzy Jatowtt i ks. Józef Bartec-

ki, a w szkole Wawrzynowicza – ks. Stanisław Kopeć. Autorka podkreśliła szczególnie aktywną działalność w zakresie kształcenia muzycznego prof. Edwarda Mąkoszy. Ten zasłużony nauczyciel i propagator muzyki miał duże zasługi w rozwoju muzyki kościelnej w Częstochowie. Już w Liskowie działał w tym kierunku wraz z ks. Bolesławem Wróblewskim, a po przybyciu ks. Wróblewskiego do Częstochowy prof. Mąkosza działał także w chórach parafialnych. Charakterystyczną cechą działalności muzycznych szkół prywatnych były popisy uczniów i absolwentów, które zwykle były wysoko oceniane przez recenzentów muzycznych.

Bardzo ożywioną działalność muzyczną prowadziły szkoły średnie w Częstochowie, spośród których Gimnazjum im. H. Sienkiewicza i Gimnazjum im. R. Traugutta były najbardziej umuzykalnione. Tej problematyce Autorka poświęciła rozdział IV. Były to miejsca działalności prof. E. Mąkoszy. Uczniowie gimnazjalni byli bardzo zaangażowani, a wyniki wspólnej pracy były widoczne w mieście podczas uroczystości szkolnych i narodowych. Przypominając przeszłość Gimnazjum im. Sienkiewicza, Autorka w pierwszym rzędzie winna zaznaczyć, iż po powstaniu styczniowym w tym miejscu było progimnazjum rządowe. W okresie II Rzeczypospolitej działalność muzyczna była prowadzona na wysokim poziomie artystycznym, ale także patriotycznym, zwłaszcza w okresie powstań śląskich i plebiscytu. Taka działalność patriotyczna była kierowana przez inteligencję częstochowską, w tym także duchowieństwo. W działalności muzycznej uczestniczyły również katolickie stowarzyszenia młodzieżowe – Sodalicja Mariańska, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej i Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej. W tej działalności uczestniczyły także uczennice gimnazjów sióstr nazaretanek i sióstr zmartwychwstank.

W V rozdziale dr Wanda Malko omówiła działalność stowarzyszeń muzycznych w Częstochowie. Najpierw zostały omówione przepisy rządowe w tej materii, tak w okresie Królestwa Polskiego, jak i w II Rzeczypospolitej. Najważniejszym towarzystwem śpiewaczym była „Lutnia”, założona w 1900 r. Realizowała bardzo bogaty program muzyczny. Orkiestra symfoniczna, kierowana przez prof. Mąkoszę, dawała liczne koncerty. Liczyła ok. 60 członków, a gościnnie występowała z nią najlepsza skrzypaczka polska Irena Dubiska. Było w mieście kilka stowarzyszeń teatralno-muzycznych. Swoją działalność rozwinęły po 1918 r. Najważniejsze z nich to – Pochodnia, Lira, fabryczne towarzystwo Częstochowianki. Nadto należały tu chóry kościelne – katedralny, św. Antoniego na Ostatnim Groszu oraz chór i orkiestra jasnogórska. Zakazana w czasie zaborów polska pieśń wracała do życia i wspaniale się rozwinęła w Częstochowie, a muzyka i śpiew jednoczyły społeczeństwo.

Wreszcie w ostatnim rozdziale *Muzyka w życiu kulturalnym miasta* Autorka ukazała wielość imprez muzycznych w Częstochowie. Do Częstochowy przy-

bywały zespoły operowe, operetkowe i wybitni przedstawiciele muzyki i śpiewu tak krajowi, jak i zagraniczni. Wykonywano utwory twórców zagranicznych, ale głównie utwory narodowe. Występowali wielcy śpiewacy m.in. Jan Kiepusza. Słuchacze podziwiali szczególnie dzieła Stanisława Moniuszki. Organizatorami tych imprez byli muzycy częstochowscy, znani w kraju. Koncerty odbywały się przy licznych udziałach melomanów częstochowskich, ale zdarzyły się także wypadki, gdy imprezy muzyczne trzeba było odwołać z powodu małego zainteresowania. W organizowaniu koncertów prawie zawsze występowały znaczne trudności finansowe. Melomani mieli możliwość słuchania zespołów muzycznych także w plenerze, głównie w parku podjasnogórskim. W tym samym czasie kościelne zespoły śpiewacze i orkiestry urządzały koncerty na Jasnej Górze, w katedrze i w kościele na Ostatnim Groszu.

Z powyższego widać, że w Częstochowie w latach 1918–1939 rozwojowi miasta towarzyszył wielki rozwój życia muzycznego. Była to zasługa częstochowskich muzyków oraz władz miejskich i kościelnych. Powstały szkoły muzyczne i zespoły śpiewacze. Dużą zasługą było kształcenie organistów. Szczególne zainteresowanie tą dziedziną kultury wykazała młodzież szkół średnich. Pod kierunkiem swoich nauczycieli młodzież uczestniczyła aktywnie w uroczystościach narodowych i kościelnych. Ale taką samą działalność prowadziły zespoły rzemieślnicze, wojskowe, żydowskie i stowarzyszeniowe. Te wartości wskazała Autorka w zakończeniu rozprawy.

Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, iż rozprawa została napisana bardzo poprawnym językiem polskim. Kilka pomyłek komputerowych i opuszczenie wyrazów w tekście nie zmieniają tej bardzo wysokiej oceny. To samo należy powiedzieć o szacie graficznej omawianej pracy.

W przedstawionym przez Autorkę obrazie życia muzycznego w Częstochowie, mimo ogólnie bardzo wysokiej i pozytywnej oceny, można dostrzec pewne mankamenty. W treści rozprawy dosyć trudno dostrzec specyfikę życia muzycznego w Częstochowie w okresie II Rzeczypospolitej w porównaniu z czasem niewoli narodowej. Nie została bowiem wyraźnie zaznaczona granica czasowa w życiu muzycznym Częstochowy, oddzielająca te dwa okresy. Pierwszy rozdział podał wiadomości o poprzednim okresie, a II rozdział, poświęcony szkole muzycznej L. Wawrzynowicza, prezentuje zarówno lata przed I wojną światową, jak i czasy niepodległej Polski. Odrębność działalności muzycznej w II Rzeczypospolitej należało wyraźnie zaznaczyć, najlepiej gdyby temu zagadnieniu był poświęcony specjalny rozdział. W II rozdziale ta odrębność nie została wyraźnie podkreślona, podobnie zresztą jak szkoły prywatne czy stowarzyszenia muzyczne. W ten sposób specyfika życia muzycznego w Częstochowie w latach 1918–1939 nie została pokazana. Dlatego też czytelnik odnosi wrażenie, że była to jedynie kontynuacja poprzedniego okresu.

Autorka bardzo szczegółowo przedstawiła działalność różnych instytucji muzycznych. Natomiast procesowi powstawania tych instytucji poświęciła znacznie mniej miejsca. A te wiadomości posiadają duże znaczenie. Chodzi tu o przyczyny powołania tych instytucji, ludzi działających w tym kierunku, środki przeznaczone na taką działalność, statuty działalności i organizacji, tym bardziej że w II Rzeczypospolitej statuty były podstawą rejestracji wszelkich stowarzyszeń, tak przed 1932 r., jak i po tym roku. Należało wskazać także ludzi zaangażowanych w tę działalność. Wreszcie, przynajmniej krótki opis struktury tych stowarzyszeń – prezes, zarząd, obowiązki itp. Te sprawy Autorka podała, ale nie jako istotne wiadomości, lecz jako nieposiadające większego znaczenia. Nie byłoby działalności instytucji muzycznych bez ich powstania i organizacji oraz podstaw prawnych.

W obszernej rozprawie Autorka wymieniła bardzo dużą liczbę ludzi związanych z działalnością muzyczną. Ukazała także ich bardzo bogatą i ofiarną działalność, ale czytelnik chciałby także znać przynajmniej ogólnie ich biografie. Wcześniej Autorka opublikowała rozprawę: *Biografie kompozytorów częstochowskich* i w tym zakresie posiada szczegółową wiedzę, ale dla czytelnika są to nieznanne obszary wiedzy. Stąd postulat, aby przynajmniej ważniejszych działaczy muzycznych zaprezentować według zasad biograficznych.

Dla rozprawy doktorskiej bardzo ważna jest dokumentacja naukowa. Autorka wykorzystała wiadomości zawarte w zbiorach 7 archiwów. Są to archiwa bezpośrednio związane z życiem muzycznym w Częstochowie. Najwięcej źródeł znajduje się w Państwowym Archiwum w Częstochowie. Autorka zaznaczyła, że nie wykorzystała źródeł kościelnych, bowiem problematyka dotycząca kościelnego życia muzycznego w Częstochowie powinna stanowić przedmiot oddzielnego opracowania. To prawda, ale przeszkodę stanowi także fakt, iż zbiory diecezjalne nie są odpowiednio uporządkowane, a stąd korzystanie z nich jest wprost niemożliwe.

W zapisie bibliograficznym jednostek archiwalnych wystąpiły pewne niedokładności. Otóż Autorka pod nazwą archiwum (szkoda, że nie podała skrótu poszczególnych archiwów) podawała nazwy jednostek archiwalnych, a potem sygnaturę. Otóż zwykle kolejność jest odwrotna. Autorka w tej części pracy użyła określenia „źródła publikowane”, a powinno być „źródła drukowane”. Tu zostały podane głównie dekrety i zarządzenia rządowe oraz statuty stowarzyszeń i towarzystw muzycznych, ale nie wszystkie tego typu instytucje takie statuty posiadają. Wydaje się, że w tym miejscu należało podać *Regulamin dla organizmów* („Wiadomości Diecezjalne” R. 1, 1926 s. 91–92), bowiem dotyczył tej samej sprawy. Nie wiadomo, dlaczego Autorka wymieniła „opracowania niepublikowane” przed publikowanymi – czyżby one były ważniejsze od drukowanych? – niepublikowane opracowania należą po prostu do opracowań i właściwie po-

winy być tam podane. Wykaz opracowań jest bardzo bogaty, obejmuje 15 stron (s. 389–404). Autorka uwzględniła publikacje dotyczące bezpośrednio życia muzycznego, jak i innych aspektów życia społecznego w Częstochowie. Dla wszystkich artykułów – tak w wydawnictwach zwartych, jak i w czasopismach – należało podać strony, na których te artykuły zostały zamieszczone, a tego w rozprawie nie ma. W opisie bibliograficznym artykułu w czasopiśmie nie wystarczy podać tylko rok wydania, ale także rocznik, w którym artykuł został opublikowany. Znacznie bardziej precyzyjny jest zapis, podający rok, rocznik, numer i stronę w czasopiśmie, a nie tylko datę dniową. Spośród czasopism Autorka najczęściej korzystała z „Gońca Częstochowskiego”, a należało także podać opinię innych czasopism, w tym także „Niedzieli”, która tę problematykę także podejmowała.

Wreszcie, należy odnieść się także do przypisów w recenzowanej rozprawie. Zapis przypisów jest poprawny, mimo że normy zostały przyjęte takie jak w bibliografii załącznikowej. Drobne usterki nie obniżają naukowej wartości recenzowanej rozprawy.

Wartość naukową publikacji podnosi zamieszczony w końcowej części indeks nazwisk. Sporządzenie tego indeksu bez wątpienia wymagało wiele wysiłku, ale dzięki niemu korzystanie z tak obszernej książki będzie znacznie łatwiejsze dla czytelników. Wreszcie oprawa, artystycznie wykonana łączy się z zaprezentowaną w książce treścią.

Kończąc niniejszą recenzję, należy stwierdzić, że rozprawa dr Wandy Malko wypełnia kolejną „białą plamę” w kulturalnych dziejach miasta Częstochowy. Lektura tej książki, tak pod względem treści, jak i języka, sprawia czytelnikowi wiele satysfakcji. Dlatego ze względu na wskazane wartości recenzowana publikacja winna się znaleźć nie tylko w bibliotekach, ale także w zbiorach tych, którym wszelkie przejawy życia kulturalnego w Częstochowie, a szczególnie dzieje życia muzycznego, są drogie i cenne. Autorce zaś należą się słowa głębokiego uznania i prawdziwego szacunku.